

Development and research of Uzbek sports terminology during the years of independence

Bibijamol KHAYDAROVA¹

Karshi State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 2025

Received in revised form 5
September 2025

Accepted 10 October 2025

Available online 25 October
2025

Keywords:

Uzbek sports terminology,
systematic analysis,
semantic structure,
comparative research,
anthropocentric approach.

ABSTRACT

This article presents a systematic and structural analysis of sports terminology in Uzbek linguistics and philological scholarship produced during the years of independence. It defines sports terminology as a microsystem, emphasizing the grouping of its elements according to their interrelations and semantic structure. The study reviews the work of scholars such as M.H. Boboyorov, Kh.A. Sarimsoqov, and N.B. Kuldasheva, who investigate sports lexis using comparative, anthropocentric, and linguocultural approaches. It offers a comparative analysis of the semantic, derivational, and nation-cultural features of terms in English, French, and Uzbek, tracing the development of sports terminology and its social functions. The article outlines the role of sports terms in the linguistic worldview and concludes with recommendations for future research, highlighting novel approaches at the intersection of linguistics and cultural studies.

2181-3701/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss9/S-pp222-226>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Mustaqillik yillarida o'zbek sport terminologiyasining rivojlanishi va tadqiqotlari

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

o'zbek sport
terminologiyasi,
sistemaviy tahlil,
semantik qurilish,
chog'ishtirma tadqiq,
antroposentrik yondashuv.

Ushbu maqola o'zbek tilshunosligida sport terminlarining sistemaviy va strukturaviy tahlili, shuningdek, mustaqillik yillaridagi filologik tadqiqotlarni ko'rib chiqadi. Sport terminologiyasi kichik tizim sifatida ta'riflanib, uning elementlari o'zaro ta'sir va semantik qurilish asosida guruhlash jarayoni yoritiladi. Tadqiqotda M.H. Boboyorov, X.A. Sarimsoqov va N.B. Kuldasheva kabi tilshunoslarning ishlari tahlil qilinadi, ular sport terminlarini chog'ishtirma, antroposentrik va

¹ Independent Researcher, Karshi State University.

lingvokulturologik yondashuvlar orqali o'rganishga qaratilgan. Ingliz, fransuz va o'zbek tillaridagi terminlarning semantik, derivatsion va milliy-madaniy xususiyatlari qiyoslanib, terminologiyaning rivojlanishi va jamiyatdagi roli muhokama qilinadi. Maqola sport terminlarining tilning lisoniy olamidagi vazifalari va kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalarni beradi, tilshunoslik va madaniyatshunoslik kesishmasida yangi yondashuvlarni ta'kidlaydi.

Развитие и исследования узбекской спортивной терминологии в годы независимости

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

узбекская спортивная терминология, системный анализ, семантическая структура, сравнительное исследование, антропоцентрический подход.

В данной статье рассматривается системный и структурный анализ спортивных терминов в узбекском языкознании, а также филологические исследования в годы независимости. Спортивная терминология определяется как малая система, элементы которой группируются на основе взаимодействия и семантического построения. В исследовании анализируются работы таких лингвистов, как М.Х. Бобоёров, Х.А. Саримсоков и Н.Б. Кулдашева, направленные на изучение спортивных терминов с помощью сопоставительного, антропоцентрического и лингвокультурологического подходов. Сравниваются семантические, деривационные и национально-культурные особенности терминов в английском, французском и узбекском языках, обсуждается развитие терминологии и ее роль в обществе. Статья рассматривает функции спортивных терминов в языковой картине мира и предлагает рекомендации для будущих исследований, подчеркивая новые подходы на стыке лингвистики и культурологии.

KIRISH

Til birliklari dialektik munosabatlar orqali shakllanib, keng qo'llanish doirasiga kiradi, bunda leksik sistema elementlarning butun majmuini, struktura esa ularning ichki tuzilishini ifodalaydi [1]. Ushbu fikrga asoslanib, o'zbek sport terminologiyasi ham alohida kichik tizim sifatida qaralishi mumkin, undagi unsurlar o'zaro ta'sirda bo'lib, guruhlash jarayonida bu omil hisobga olinadi. Sport sohasi jismoniy faoliyat, sport turlari, qoidalar va inventarlar kabi kichik bo'limlarga ajratilishi mumkin, har bir tur o'ziga xos birliklarga ega. Terminlarni guruhlashda semantik qurilish asosiy rol o'ynaydi, chunki leksemaning mohiyatini aniqlash uchun uning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini chuqur bilish zarur [2]. Bu borada tarixiy tadqiqotlar muhim, chunki ular sohaning paydo bo'lishi, taraqqiyoti va aholining hayotidagi o'rnini yoritadi. Sport terminlarini o'rganish dastlab sohaning shakllanishi va jamiyatdagi ahamiyatiga qaratilgan bo'lsa, keyinchalik ularning o'zaro ta'siri va nutqdagi vazifalari ko'proq e'tibor markaziga olingan [3]. Ushbu maqola sport terminologiyasining sistemaviy tuzilishini va mustaqillik davridagi filologik tadqiqotlarni parafrase qilib, qayta ishlab ko'rib chiqadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyotlar tahlilida sport terminologiyasi bo'yicha mustaqillik yillaridagi asosiy tadqiqotlar ko'rib chiqildi. Jumladan, M.H. Boboyorovning ishi sport terminlarini o'zbek leksikasidagi alohida qatlam sifatida ta'riflab, ularning o'zaro ta'sirini dalillaydi [3]. X.A. Sarimsoqovning dissertatsiyasi ingliz va o'zbek tillaridagi terminlarni chog'ishtirma usul orqali o'rganib, nominatsiya, neologizm va frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini ochib bergan [4]. N.B. Kuldasheva esa fransuz va o'zbek tillaridagi terminlarni lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilib, milliy-madaniy farq va umumiyliklarni aniqlagan [7, 10]. Boshqa manbalarda, masalan, Z.A. Abdullayevaning tarixiy tadqiqi sohaning rivojlanishini yoritgan [2], V.V. Vorobyovning fikrlari esa til va madaniyat aloqasini ta'kidlagan [9]. Ushbu tadqiqotlar antroposentrik va chog'ishtirma yondashuvlarni asos qilgan bo'lsa-da, empirik ma'lumotlar ratsional tahlil uchun asos bo'lgan [6, 8].

Metodlar sifatida deskriptiv va qiyosiy tahlil, semantik va etimologik yondashuvlar qo'llanildi. Terminlarning guruhlash jarayoni o'zaro ta'sir va nutqdagi vazifalari asosida o'rganildi, ingliz, fransuz va o'zbek tillaridagi misollar orqali chog'ishtirildi. Tadqiqotda lingvokulturologik va antroposentrik usullar qo'llanilib, terminlarning milliy-madaniy mazmuni va innovatsion jarayonlari tahlil qilindi. Ma'lumotlar manbalardan iqtiboslar va misollar bilan tasdiqlandi, bu esa natijalarning ishonchliligini oshirdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek tilida sport terminlari qadimiy davrlardan boshlab xalq o'yinlari va jismoniy faoliyat orqali shakllangan bo'lib, ular turkiy xalqlarning harbiy, mehnat va kundalik hayot tarzi bilan uzviy bog'langan. Masalan, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida sport sohasiga oid ko'plab leksik birliklar uchraydi: "atim" (o'q otish), "atim er" (o'q otuvchi erkak), "mergan" (mergan, o'q otuvchi) kabi terminlar o'q va merganlik ma'nolarida qo'llanilgan. Bundan tashqari, asarda "uloq" (chavgon o'yini turi, ot ustida to'p bilan o'ynaladigan jangovar o'yin) va "ko'pkari" (ot ustida echki jasadini tortish o'yini) terminlarining etimologiyasi batafsil izohlangan bo'lib, ular turkiy xalqlarning nomad hayoti va harbiy mashg'ulotlaridan kelib chiqqanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ot, chavandozlik, ot poygasi, kamon, kamondan o'q otish, merganlik, shaxmat, chavgon kabi leksemalar Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Alisher Navoiyning "Xamsa" va boshqa asarlari, shuningdek, Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"sida ham uchraydi. Masalan, "Boburnoma"da ot poygasi va chavgon o'yinlari tasvirlanib, ular harbiy tayyorgarlik va ko'ngilocharlik sifatida ko'rsatilgan, ammo bu birliklar zamonaviy ma'noda sport terminlari sifatida emas, balki hayotiy va madaniy kontekstda ishlatilgan.

Og'zaki ijod namunalarida ham sport elementlari keng tasvirlangan. Xususan, "Alpomish" dostonida kamondan o'q otish (tirandozlik), ot poygasi, kurash, merganlik va tosh ko'tarish kabi o'yinlar voqealar rivojiga jiddiy ta'sir qilgan. Masalan, doston qahramoni Alpomishning Barchinoyga uylanish uchun qo'yilgan shartlar orasida 90 botmon toshni ko'tarish, ot poygasida g'olib chiqish va kamondan o'q otib, nishonni urish kabi sinovlar tasvirlangan, bu qahramonlarning kuch-qudrati, abjirligi, mahorati va otlarning chopqirligini ta'kidlaydi. Bu elementlar nafaqat jismoniy faoliyatni, balki milliy qadriyatlar va identiklikni ifodalaydi, chunki ular xalqning harbiy va mehnat jarayonlaridan kelib chiqqan. Shuningdek, dostonning boshqa qismlarida armrestling (qo'l kurashi) va "Turon" uslubidagi kurash turlariga ishora qilinib, ular qahramonlar

taqdirini belgilab berganligi ko'rsatiladi, bu sportning ming yillik tarixga ega ekanligini va xalq madaniyatining ajralmas qismi bo'lganligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, "Alpomish o'yinlari" festivali milliy sport turlarini qamrab olgan bo'lib, unda milliy kurash (buxorocha va farg'onacha usullar), kamondan o'q otish, tosh ko'tarish va armrestling kabi elementlar zamonaviy shaklda saqlanib qolgan.

Muhokamada shuni ta'kidlash joizki, bu terminlar xalq madaniyati, urf-odatlar va milliy identifiklikni mustahkamlash vositasi bo'lib xizmat qilgan, ular asosan turkiy xalqlarning nomad hayoti, harbiy va dehqonchilik faoliyatidan vujudga kelgan. Masalan, "uloq" va "ko'pkari" kabi o'yinlar bugungi kunda ham O'zbekistonda saqlanib qolgan milliy sport turlari sifatida qayta tiklanmoqda, ular jismoniy va psixik salomatlikni mustahkamlash, jamiyatni birlashtirishda muhim rol o'ynaydi. XX asrda, insoniyat hayotining barcha sohalarida misli ko'rilmagan rivojlanish sodir bo'lgan davrda, o'zbek sport terminologiyasi tez sur'atlar bilan rivojlandi. Televideniyeining ixtiro qilinishi sport musobaqalarini keng ommaga yetkazish imkonini yaratdi, natijada sport turlari aholi orasida ommalashdi va terminologiya aholining katta qismi uchun tushunarli bo'lib bordi. XX asrning ikkinchi yarmida terminologiya nafaqat ichki rivojlanishni ko'rsatdi, balki ingliz va rus tillaridan so'z o'zlashtirish orqali boyidi, masalan, "taym" (time – bo'lim), "gandbol" (handball – qo'l to'pi) kabi xalqaro terminlar o'zbekcha muqobillari bilan parallel ishlatila boshlandi.

Mustaqillik yillarida milliy sport turlari, jumladan, kurash (buxorocha va farg'onacha usullar), uloq va ko'pkari terminlari qayta tiklanib, o'zbek tilining leksik qatlamiga yangi birliklar qo'shildi. O'zbekiston Olimpiya qo'mitasi va tegishli vazirliklar faoliyati, shuningdek, fuqarolarning xalqaro musobaqalarda ishtiroki terminologiyaning standartlashtirilishini tezlashtirdi. Zamonaviy media, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali sport sharhlari ommalashishi terminlarning tez tarqalishiga sabab bo'ldi, bu yosh avlod orasida terminologik tizimning mustahkamlanishiga olib keldi. Tadqiqotlar, masalan, M.H.Boboyorovning ishi shuni ko'rsatadiki, 2000-yillarning boshida o'zbek sport terminologiyasida 6000 dan ortiq birlik mavjud bo'lib, ular tilning vazifaviy imkoniyatlarini kengaytirgan [4, 6]. Terminlarning gibrid shakllanishi (masalan, "fudbol" – football, "basketbol" – basketball) global jarayonlarga moslashuvni aks ettiradi, ammo milliy ildizlarni saqlash zarur, chunki ular xalq an'analari va qadriyatlarini mujassam etadi [5, 7]. Bundan tashqari, "Ўзбекистон миллий спорт ва халқ ўйинлари энциклопедияси"da 82 ta milliy xalq o'yinining kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari haqida ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, bu entsiklopediya milliy terminlarni sistemalashtirishda muhim rol o'ynaydi, masalan, arqon tortish, oq suyak kabi o'yinlar tasvirlangan. Farg'ona vodiysidagi xalq o'yinlari esa o'zining lokal-madaniy va etno-sinkretik xarakteri bilan ajralib turadi, bu terminlarning mintaqaviy xilma-xilligini ko'rsatadi. O'yinlar insoniyat tarixida diniy marosimlar, harbiy mashqlar va san'at bilan bog'langanligi ham sport terminlarining ko'p qirraliligini tasdiqlaydi. Qadimgi turkiy xalqlar jismoniy tarbiyasi milliy xalq o'yinlari va musobaqalari orqali rivojlangan bo'lib, bu terminlarning etimologik ildizlarini ochib beradi. Milliy xalq o'yinlari sog'lom avlod tarbiyasida samarali usul bo'lib, ular jismoniy va ruhiy rivojlanishga xizmat qiladi. Bu natijalar tilshunoslik va madaniyatshunoslikning kesishmasida joylashgan bo'lib, kelajakdagi tadqiqotlar uchun asos yaratadi, xususan, terminlarni milliyalashtirish va zamonaviy media ta'sirini o'rganish yo'nalishlarini belgilab beradi.

XULOSA

O'zbek sport terminologiyasi sistemaviy tuzilishga ega bo'lib, uning elementlari o'zaro ta'sir va semantik qurilish asosida guruhlanadi. Mustaqillik yillaridagi tadqiqotlar antroposentrik, chog'ishtirma va lingvokulturologik yondashuvlar orqali terminlarning milliy-madaniy va semantik xususiyatlarini ochib berdi. Bu natijalar tilning vazifaviy imkoniyatlarini kengaytirib, sport terminologiyasining jamiyatdagi rolini mustahkamladi. Kelajakda bunday tadqiqotlar til va madaniyat aloqasini chuqurroq o'rganishga asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдиев М.Б. Соҳавий лексиканинг систем таҳлили (Самарқанд вилояти касб-хунарлари материаллари асосида): Филол. фан. докт. ... дисс. – Тошкент, 2005. – 262 б.
2. Абдуллаева З.А. Ўзбекистонда спортнинг шаклланиш ва ривожланиш тарихи: Тарих фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2009. – 32 б.
3. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018. – B.11. – 200 b.
4. Саримсоқов Х.А. Инглиз ва ўзбек тилларида спорт терминларининг чоғиштирма тадқиқи: Филол. фанл. б. фалс. докт. (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 50 б.
5. Раҳимов А. Тилни парадигмалар асосида ўрганиш муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. №2. 2012. – Б.24-27.
6. Kuldasheva N.B. Fransuz va o'zbek tillarida sport terminologiyasining milliy-madaniy xususiyatlari: Filol. fanl. b. fals. dokt. (PhD) diss. avtoref. – Buxoro, 2020. – 56 b.
7. Odilov A. Lingvokulturologiya fanining yuzaga kelishi tarixi // Scientific progress. Volume 2. Issue 1. 2021. – P.1376-1379.
8. Воробьев В.В., Теоретические и прикладные аспекты лингвокультурологии: Дисс. докт. филол. наук. – Москва, 1996. – 395 с.
9. Kuldasheva N.B. Fransuz va o'zbek tillarida sport terminologiyasining milliy-madaniy xususiyatlari: Filol. fanl. b. fals. dokt. (PhD) diss. avtoref. – Buxoro, 2020. – 56 b.